

4 Husdjur

De djur av olika slag som traditionellt har funnits vid de svenska lantbruken hade en central roll i det självförsörjande jordbruket. Livsmedel såsom mjölk, kött och ägg från nötkreatur, svin och fjäderfä kunde produceras på den egna gården och användas till familjens försörjning. Ull från fåren bidrog med material till kläder. Överskott kunde säljas för att få in kontanter. Vid sidan av detta var husdjuren en nödvändighet för många moment som senare kom att utföras av maskiner. Dragkraften kom från hästar, oxar och kor.

Färre husdjur i större besättningar

I det jordbruk som dominerade lantbrukssektorn under 1800-talet och början av 1900-talet förekom djurhållning vid mer eller mindre samtliga företag. Efter hand mekaniserades jordbruket och behovet av djur som dragkraft minskade successivt och samtidigt etablerades en livsmedelsindustri. Dessa förändringar kom att påverka jordbruket i riktning mot ökad specialisering och många gårdar drivs idag utan djur. Detta kombinerades med en ökad avkastning för de flesta av djuren genom bättre kunskap om utfodring och skötsel. Den strukturrationalisering som går att se bland jordbruksföretagen påverkade även djurhållningen, som framförallt sedan mitten av 1900-talet genomgått en förändring mot mer storskalig produktion med större djurbesättningar, men med färre företag med djurhållning.

Husdjursstatistikens utveckling

De genomgripande förändringar som gjorts av jordbruksstatistiken har periodvis haft en betydande påverkan på husdjursstatistiken. Under 1900-talets första hälft var dessa förändringar främst kopplade till räkningsdatumet för de olika husdjursräkningarna. Under perioden 1866–1911, när hushållningssällskapen genomförde datainsamlingen, avsåg uppgifterna tillståndet vid årets slut. Detta datum förändrades i 1916 års husdjursräkning då dess räkningsdatum fastslogs till den 1 juni. Detta påverkade främst antalet djur av de djurslag som varierar i antal beroende på säsong, exempelvis får och lamm, svin och getter.

Räkningsdatumet ändrades återigen när den första jordbruksräkningen genomfördes år 1927. Husdjursuppgifterna avser detta år, samt åren 1932 och 1937, tillståndet den 15 september. Under perioden 1944–1961 genomför-

des ytterligare fyra jordbruksräkningar där datumet pendlade mellan juni och september (se faktaruta). I samband med att serien med jordbruksstatistiska årsböcker inleddes har sedan räkningsdatumet för den huvudsakliga husdjursräkningen varierat mellan början och mitten av juni. För vissa djurslag, exempelvis getter och killingar, har uppgifter inhämtats i en separat undersökning vid en annan tidpunkt på året, oftast under vintern.

En annan betydande förändring av husdjursstatistiken gjordes när man 1956 begränsade redovisningen till att endast omfatta jordbruksföretag som brukar minst 2 hektar åkermark. Detta medförde att ett stort antal djur som fanns utanför jordbruket nu hamnade utanför statistiken. Framförallt hästar användes i stor utsträckning i städerna och inom krigsmakten, vilket gjorde att antalet av dessa minskade drastiskt i jordbruksstatistiken. Även jordbruksföretag med stora djurbesättningar med exempelvis fjäderfä hamnade utanför statistikredovisningen om de brukade mindre än två hektar åkermark.

Från och med 1969 års Jordbruksstatistiska årsbok började man på nytt samla in uppgifter från vissa företag utan åkermark, ifall dessa på räkningsdatumet hade fler än 500 svin eller 1 000 höns. Gränsen för antalet svin sänktes året därpå till 250, och år 1971 inräknades även företag med fler än 500 får. Under 1990-talet infördes ytterligare ett antal gränser som inkluderade ett större antal företag. För 2007 års husdjursuppgifter som redovisades i 2008 års Jordbruksstatistiska årsbok innebar detta att uppgifter redovisades

Fakta

Räkningsdatum för husdjur i olika statistiska publikationer

Hushållningssällskapens berättelser
1866–1911: Slutet av året
Jordbruks & Boskapsskötsel 1916 och
1919: 1 juni
Jordbruksräkningarna 1927, 1932, 1937:
15 september
Jordbruksräkningen 1944: 1 juni
Jordbruksräkningarna 1951, 1956, 1961,
1966: 15 september
Jordbruksstatistisk årsbok 1965–2008:
Skiftande datum under de två första veckorna i juni

för företag som brukade mer än två hektar åker eller vilka hade en djurbesättning på minst 50 kor, minst 250 nötkreatur, minst 50 tackor, minst 50 suggor, minst 250 svin eller minst 1 000 höns inklusive kycklingar.

Jämförelse mellan djurslagen

Antalet brukningsenheter med djur av olika slag har redovisats sedan år 1932. Utvecklingen för antalet företag med de olika djurslagen har delvis skiljt sig åt jämfört med antalet djur av respektive slag. Skillnader märks även vid jämförelser av utvecklingen djurslagen sinsemellan. Nötkreaturen samt de företag på vilka dessa funnits har minskat stadigt under hela perioden 1932–2007. Reduceringen av antalet företag har dock varit större än den för antalet underhållna nötkreatur, vilket resulterat i större besättningar. Ett undantag inom denna grupp är företag med nötkreatur men utan mjölkkor.

Dessa fördubblades under perioden 1970–1995 då de särredovisades i jordbruksstatistiken. Svinnringen har utvecklats på ett liknande sätt sedan början av 1980-talet då denna hade sin höjdpunkt. Fram tills dess hade antalet svin stadigt ökat medan antalet svinföretag minskat. På samma sätt som för nötkreaturen resulterade detta i större besättningar. I motsats till dessa båda djurslag står antalet får, som under det senaste halvsekllet ökat stadigt. Antalet företag med får uppvisade en svagt nedåtgående trend under 1900-talets senare hälft, vilket även det skiljer fåren från både nötkreatur och svin. När det gäller höns särskiljer sig detta djurslag en aning genom stora variationer i antal under olika perioder. Sett över hela perioden 1932–2007 har antalet företag dock minskat drastiskt.

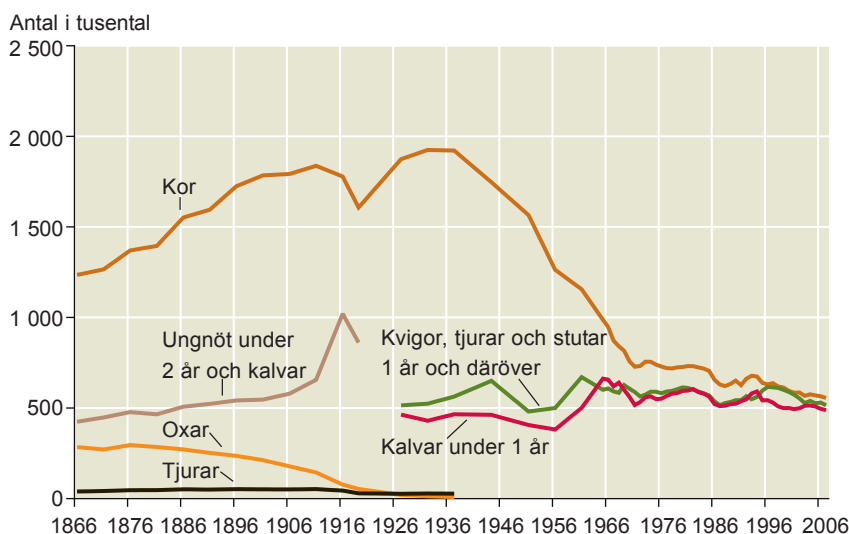
Nötkreatur

Uppföljningen av antalet nötkreatur i riket har historiskt sett åtnjutit en mycket framskjuten plats inom lantbruksstatistiken. Med tanke på den regelbundenhet med vilken uppgifter insamlats och bearbetats kan detta sägas vara en av de viktigaste, om inte den viktigaste delen i de statistiska publikationerna. Från att ha varit viktig för att uppskatta produktion av och tillgång på flera av våra viktigaste livsmedel, såsom mjölk, kött och ost, har nötkreatursstatistiken under de senaste decennierna använts till att bevaka antalet betesdjur som bidrar till att upprätthålla ett öppet odlingslandskap. Detta har givit upphov till register, vilka grundas på argumentet smittspårning, som är mycket behjälpliga vid insamlandet av tillförlitlig statistik, och vilka legat till grund för senare års årliga redovisningar.

Det totala antalet nötkreatur har redovisats ända sedan 1860-talet (se figur 4 A). Vid denna tid uppskattas antalet till strax under två miljoner djur. Detta antal ökade under hela den senare hälften av 1800-talet fram till år 1916, då ytterligare en miljon djur redovisades i statistiken, vilket motsvarade en ökning med drygt 47 % sedan 1866. En skarp nedgång fram till slutet av 1910-talet, möjligen orsakad av livsmedelsbristen i anknytning till det första världskriget, övergick återigen i en uppåtgående trend som höll i sig till

Figur 4 A

Antal nötkreatur av olika typ i riket 1866–2007

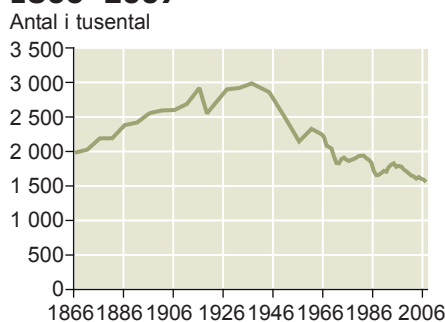
Källa: Tabell 4.1.

början av det andra världskriget. År 1937 redovisades det högsta antalet nötkreatur i riket, 2 986 267 (se figur 4 B).

Från mitten av 1940-talet och under hela 1900-talets senare hälft minskade nötkreatursantalet stadigt. Som mest markant var nedgången från 1944 till 1956, då antalet föll med en fjärdedel på endast tolv år. Efter detta har den genomgående trenden pekats nedåt med undantag för tre perioder av ökande nötkreatursantal. Av dessa inföll två under 1970-talet och den sista från mitten av 1980-talet till mitten av 1990-talet. Sedan millennieskiftet har antalet nötkreatur minskat mer eller mindre konstant i en takt av 1–2 % per år. År 2007 redovisades 1 559 725 nötkreatur, vilket är det lägsta antalet sedan år 1866 och en reducering med knappt 48 % sedan år 1937.

Figur 4 B

Antal nötkreatur i riket 1866–2007

Källa: Tabell 4.1.

Kor

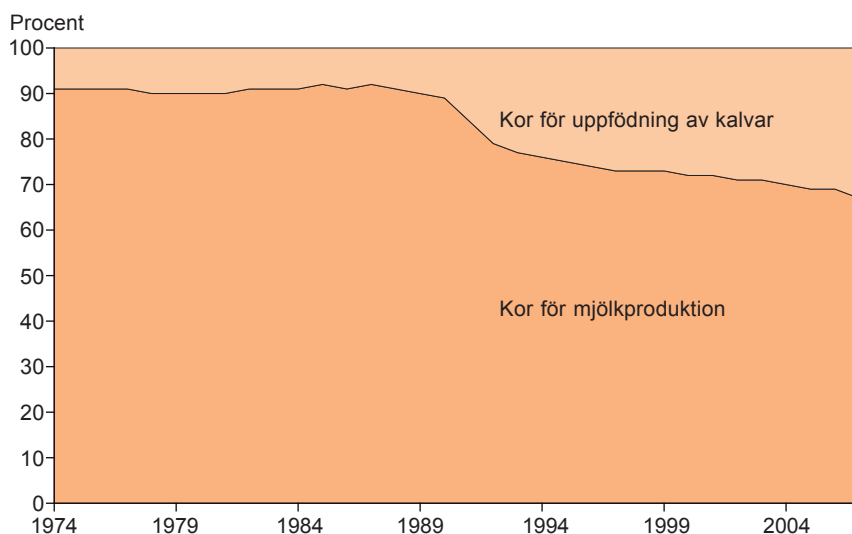
I likhet med det totala nötkreatursantalet har även redovisningen av antalet kor varit framträdande i statistiken. Korna var det viktigaste husdjuret för det självförsörjande jordbruket som dominerade den svenska landsbygden långt in på 1900-talet. I mitten av 1860-talet fanns något fler än 1 200 000 kor i riket (se figur 4 C), vid denna tid ca 3,4 människor per ko.

Antalet kor ökade stadigt med ungefär 10 % per decennium under 1800-talets andra hälft, en trend som avtog något i början av 1900-talet. År 1896 var det relativa förhållandet mellan antalet kor och rikets befolkningsmängd som lägst då varje ko motsvarades av strax under 2,9 människor. Under slutet av 1910-talet minskade antalet kor med nästan 200 000, vilket speglar minskningen av det totala nötkreatur. Efter första världskriget återkom den stadigt ökande trenden, vilken höll i sig fram till 1932 års Jordbruksräkning då toppnoteringen på 1 924 551 markerade tidpunkten då vi hade flest kor i riket. Detta höga antal bibehölls under hela 1930-talet, varpå utvecklingen för antalet kor vände drastiskt nedåt. Under perioden 1937–1965 reducerades antalet kor med nästan hälften. I 1965 års Jordbruksstatistiska årsbok understeg för första gången antalet kor en miljon. Den skarpa nedgången mattades något under slutet av 1960-talet, då antalet

minskade med ytterligare ca en kvarts miljon kor fram till år 1971. Under de senaste fyra decennierna har antalet kor fortsatt att minska, men i en lägre takt av ca 5–10 % per tioårsperiod. Några mindre ökning har även förekommit, främst under slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. År 2007 redovisades 555 363 kor i riket, vilket motsvarar en nedgång med mer än 70 % sedan toppnoteringen år 1932 och med ca 55 % sett över hela perioden 1866–2007.

Kornas andel av det totala antalet nötkreatur har även den minskat sedan mitten av 1800-talet. Under hela seklet från 1860-talet fram till mitten av 1950-talet svarade korna för mer än 60 % av det totala antalet nötkreatur i riket. Under slutet av detta årtionde och under början av 1960-talet minskade kornas antal i relation till övriga nötkreatur till en nivå något över 40 %. Sedan dess har denna nedgång fortsatt, men i en låg takt, till en nivå på strax över 35 % under 2000-talet. År 1974 delades redovisningen av antalet kor upp på kor för mjölkproduktion samt kor för uppfödning av kalvar, även kallade am- och dikor (se figur 4 D). Vid denna tid dominerade mjölkorna fortfarande starkt och svarade för över 90 % av det sammanlagda antalet kor. Förhållandet höll i sig fram till början av 1990-talet. Antalet am- och dikor såg en fördubbling mellan åren 1990–1993, från 74 544 till 153 555, vilket medförde att dessa utgjorde mer än en fjärdedel av antalet

Figur 4 D
Andel kor av olika typ i riket 1974–2007

Källa: Tabell 4.1.

kor under slutet av 1990-talet. Utvecklingen fortsatte in i det nya millenniet då am- och dikornas andel av kopopulationen växte. År 2007 utgjordes rikets totala antal kor på 555 363 av 369 646 mjölkkor och 185 717 kor för uppfödning av kalvar, alltså ungefär två tredjedelar mjölkkor och en tredjedel kor för uppfödning av kalvar.

Oxar

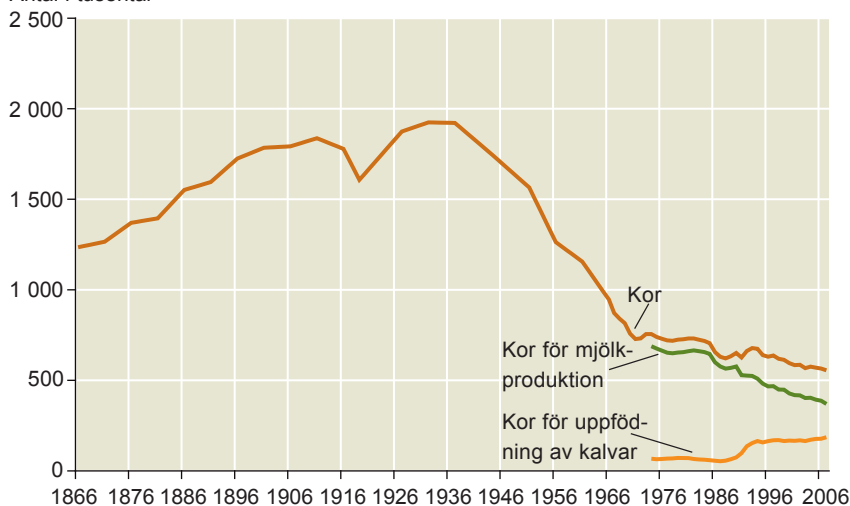
Fram till och med 1937 års Jordbruksräkning särskiljdes oxar och tjurar från resterande nötkreatur i statistiken. Oxen betecknades i statistiken som en kastrerad hane av nötkreatur som var

äldre än två år. Därefter uppgick de i en mer generell kategori tillsammans med kvigor, stutar och andra nöt vid sidan av kor. Till del reflekterar detta utvecklingen för framförallt oxarna som historiskt sett haft en stor betydelse för jordbruket, eftersom de jämte hästarna i stor utsträckning användes som dragdjur. Under 1860- och 1870-talen var antalet oxar som störst då nästan 300 000 djur redovisades i riket (se figur 4 E). Dessa var framförallt koncentrerade till Småland, där både Jönköpings och Kronobergs län uppvisar tre gånger fler oxar än hästar under 1890-talet. Över 30 % av oxarna fanns i Smålandslänen i början av 1870-talet. Denna andel växte ytterligare till över 40 % i början av 1900-talet och till som mest 51 % år 1927.

Medan antalet oxar i Småland bibehölls in i början av 1900-talet, började det i resten av landet minska från bör-

Figur 4 C
Antal kor i riket 1866–2007

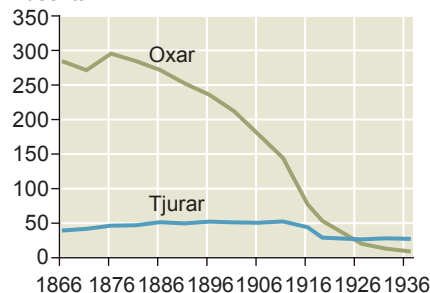
Antal i tusental

Källa: Tabell 4.1.

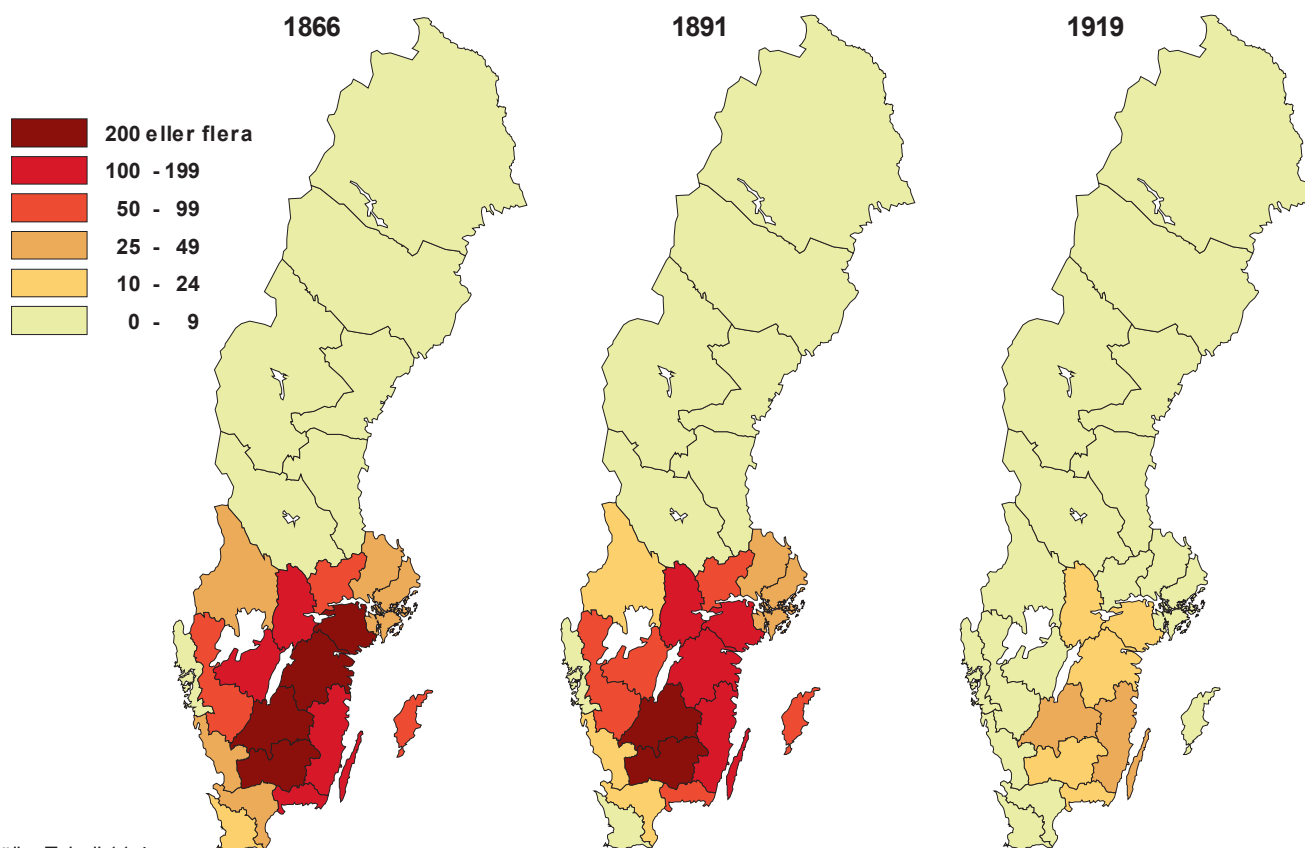
Figur 4 E
Antal oxar och tjurar i riket 1866–1937

Tusental

Källa: Tabell 4.1.

Figur 4 F
Antal oxar per 100 hästar, 1866, 1891 och 1919

Källa: Tabell 11.4

jan av 1880-talet. Fram till år 1911 halverades antalet oxar i riket till strax under 145 000. Under 1900-talets andra och tredje årtionde tilltog minskningen ytterligare allteftersom oxarna ersattes av hästar. Oxarnas minskande antal i relation till antalet hästar fortgick under hela perioden 1866–1937, men blev extra tydligt från sekelskiftet (se figur 4 F). Under perioden 1911–1916 minskade oxarna med ytterligare två tredjedelar, för att under 1920-talet närma sig endast 20 000 i riket. När oxarna särredovisades för sista gången, år 1937, fanns inte fler än 8 959 kvar i landet.

Oxarnas antal i relation till det totala nötkreatursantalet i riket minskade också drastiskt. Från att i mitten av 1860-talet svarat för omkring en sjundedel av alla nötkreatur, minskade andelen till under en tiondel vid sekelskiftet och till en marginell andel när särredovisningen upphörde under 1930-talet. Denna utveckling är starkt anknuten till oxens roll som arbetsdjur snarare än som produktionsdjur.

Tjurar

Utvecklingen för antalet tjurar i riket skiljer sig från den för oxarna. Detta kan troligtvis tillskrivas det faktum att tjurarna främst används för avel snarare än körslor. De blev därför inte överflödiga i och med det ökande antalet hästar och mekaniseringen under 1900-talet. I mitten av 1860-talet redovisades knappt 40 000 tjurar i riket.

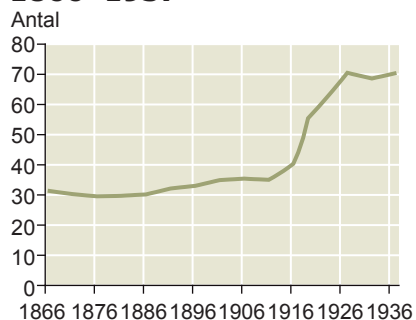
Dessa var förhållandevis jämnt fördelade geografiskt med en liten övervikt för jordbruksbygderna i Malmöhus och Östergötlands län.

I likhet med det totala antalet nötkreatur, ökade antalet tjurar under slutet av 1800-talet. Vid sekelskiftet fanns strax över 50 000 tjurar i landet. Detta antal bibehölls under 1910-talet men började sedan minska, framförallt un-

der perioden 1916–1919 då tjurarnas antal minskade med mer än en tredjedel. Från början av 1920-talet fram till dess särredovisningen av tjurarna upp-

Figur 4 G
Antal kor per tju i riket
1866–1937

Källa: Tabell 4.1.

hörde låg antalet kvar på en nivå på 25 000–30 000. När tjurarna och oxarna för första gången samredovisades med kvigor och stutar i 1944 års Jordbruksräkning, utgjorde de tillsammans uppskattningsvis runt 5 % av denna kategori.

Den dramatiska ökningen av antalet kor under perioden 1866–1937 motsvarades inte av en liknande ökning för tjurarna. På 1860-talet gick det ca 31 kor per tju i riket (se figur 4 G). Detta antal ökade något till ca 35 kor per tju fram till år 1911. Därefter inleddes en kraftig uppgång när antalet kor ökade medan tjurarna minskade. I mitten av 1920-talet klättrade snittet upp över 70 kor per tju, vilket bibehölls till år 1937 när tjurarna särredovisades för sista gången. Det ökade samarbetet inom så kallade tjuvföreningar, där många djurhållare var medlemmar, rationaliserade tjuvhållningen vilket reducerade antalet tjuvar som krävdes för avel.

Kalvar under 1 år och ungnöt under 2 år

Uppfödningen av nötkreatur och antalet ungdjur genomgick stora variationer vid tiden för världskriget, men har sedan mitten av 1960-talet följt kornas utveckling med en generellt minskande trend som brutits under korta perioder av ökning i antalet. Från mitten av 1860-talet och fram till och med redovisningen av de statistiska lokalunder-

sökningarna år 1919 redovisades kalvar och övriga ungnöt under 2 år tillsammans i en gemensam kategori.

Fram till år 1911 ökade antalet från något över 420 000 djur till mer än 650 000. Därefter inträffade en explosiv utveckling under perioden 1911–1916 då antalet ungnöt under 2 år ökade till mer än 1,1 miljoner djur. Denna ökning berodde främst på att rekryteringen av nya mjölkkor intensifierades då man ställde högre krav på avkastningen samt att fler ungdjur och kalvar behölls och göddes för slakt.

I 1927 års Jordbruksräkning infördes den nya kategorin för kalvar under 1 år. Ungnöt vid en ålder av 1–2 år fördes nu istället till kategorin för övriga nötkreatur som beskrivs nedan. Drygt 460 000 kalvar redovisades vid denna tid, ett antal som bibehölls fram till slutet av det andra världskriget. Kalvantalet reducerades sedan kraftigt fram till mitten av 1950-talet då endast ca 380 000 kalvar fanns i riket. Utvecklingen vände under tioårsperioden fram till mitten av 1960-talet då kalvantalet återigen klättrade över 650 000. Sedan dess kan stora likheter ses mellan utvecklingen för antalet kalvar och den för antalet kor. En generell nedåtgående trend har under kortare perioder under 1970-talet, i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet brutits av ökande antal. År 2007 redovisades 488 625 kalvar i statistiken vilket innebär en knapp ökning på ca 25 000 djur sett över hela perioden sedan 1927.

Övriga nötkreatur, 1927–2007

Den kategori vari nötkreatur förutom kor och kalvar redovisades infördes i och med den första Jordbruksräkningen år 1927. Vid denna tid särredovisades fortfarande oxar och tjuvar, vilket innebar att den utgjordes av främst kvigor och stutar över 1 år. Detta år redovisades strax över en halv miljon djur i denna kategori. Under 1930-talet och fram till 1944 ökade antalet övriga nötkreatur till över 650 000. Denna ökning beror till del på att tjuvar och oxar uppgick i kategorin för övriga nötkreatur i 1944 års Jordbruksräkning. Efter andra världskriget vände utvecklingen och antalet övriga nöt-

kreatur minskade med mer än en fjärdedel fram till år 1951. Antalet ökade sedan återigen mellan åren 1956–1961 till en toppnotering på 670 515. De stora svängningarna i antalet övriga nötkreatur under 1940-, 1950- och 1960-talen är ibland delvis resultatet av skiftande räkningsdatum för husdjuren under denna period. När husdjuren räknades i juni, dvs. i 1944 års Jordbruksräkning samt från och med 1965 års Jordbruksstatistiska årsbok, redovisades fler övriga nöt eftersom det under sommaren hölls fler kalvar och kvigor. Värdena från räkningarna under 1930-talet samt 1951, 1956 och 1961 avser ett räkningsdatum i september då antalet övriga nötkreatur generellt är något färre.

Utvecklingen för de övriga nötkreaturen skiljde sig under denna tid från den för korna som minskade kraftigt. Från mitten av 1960-talet har utvecklingen för dessa båda kategorier varit snarlik med en svagt nedåtgående trend. Antalet övriga nötkreatur föll under perioden 1965–2007 från 600 660 till 515 737, men har precis som antalet kalvar varit i stort oförändrat sett till hela perioden 1927–2007. Relationen mellan antalet nötkreatur och antalet kor har påverkats av flera olika faktorer. Ett större antal kalvar per ko, större omsättning av mjölkkor då man håller dem under en kortare period samt längre uppfödningstider på kalvar och ungnöt är olika anledningar till en minskande andel kor i förhållande till det totala antalet nötkreatur.

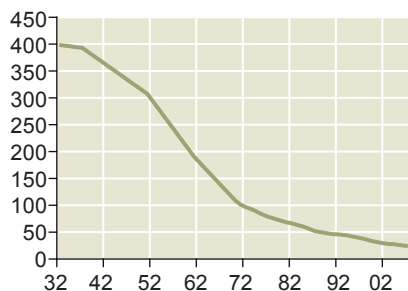
Företag med nötkreatur

Brukningensheter med nötkreatur har redovisats i lantbruksstatistiken sedan 1930-talet. Det dröjde dock till år 1970 innan redovisningen delades upp på besättningsstorlek. Under perioden 1970–1995 redovisades 8 kategorier av företag med nötkreatur i olika besättningsstorlekar efter antalet mjölkkor. Sedan år 1996 har redovisningen återigen ändrat form till att beröra olika typer av nötkreatur, en uppdelning med 5 olika kategorier.

I början av 1930-talet fanns nötkreatur vid nästan alla jordbruk. Av de över 420 000 brukningensheter som

Figur 4 H
Antal brukningsenheter med nötkreatur 1932–2007

Antal i tusental

Källa: Tabell 4.2.

redovisades i 1932 års Jordbruksräkning fanns nötkreatur vid 388 552, vilket motsvarar ca 93 % (se figur 4 H). Bland dessa ingick dock en del småbruk med mindre än 2 hektar åkermark. År 1961 redovisades för första gången företag med nötkreatur bland dem som hade mer än två hektar åker. Antalet sjönk därmed drastiskt till drygt 190 000, vilket motsvarade 82 % av jordbruksföretagen vid denna tid. Nötkreatur fanns alltså fortfarande på en stor majoritet av företagen. Antalet nötkreatursföretag minskade sedan mycket kraftigt under 1960-talet till strax över 100 000 när redovisningen delades upp på besättningsstorlek efter mjölkkor.

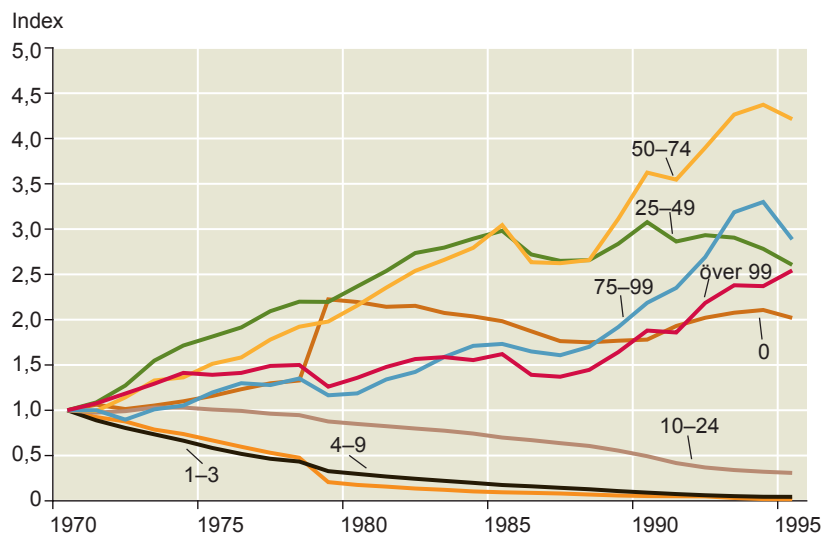
I likhet med den generella utvecklingen för jordbruksföretagen vad gäller storleken på arealen, så går även företagen med nötkreatur mot att bli färre och större (se figur 4 I). Trots att det totala antalet företag med nöt reducerades med mer än 60 % under perioden från 1970–1995 så mer än fördubblades antalet företag med de största mjölkbesättningarna. Även antalet företag med nötkreatur som saknar mjölkkor följde denna utveckling och fördubblades från 12 008 år 1970 till 24 247 år 1995. En skarp linje skiljer företagen med mjölkbesättningar på 25–49, 50–74, 75–99 och över 99 från dem med 1–3, 4–9 och 10–24 mjölkkor. Antalet företag i de större besättningsgrupperna ökade markant i antal med mer än en fördubbling i dessa kategorier och så mycket som en fyrdubbling av antalet företag med en besättning på 50–74 mjölkkor. När det gäller de mindre grupperna minskade dessa drastiskt, framförallt de två minsta där antalet företag år 1995 endast var 2 % respektive

4 % av antalet år 1970. Utvecklingen pekar tydligt på hur företagen med nötkreatur under denna tid rationaliserades och att det självförsörjande lantbruksjordbruket, där man höll 1–3 kor för husbehov, mer eller mindre försvann helt.

Under perioden 1996–2007 ändrades så redovisningen av nötkreatursföretagen igen då de delades upp efter nötkreaturstyp (se figur 4 J). Antalet företag inom de olika nötkreatursgrupperna följde utvecklingen för det totala antalet företag med nötkreatur som under denna period minskade

med drygt 40 %, från 40 318 till 23 878. En viss förskjutning kan dock märkas bland företagen med kor. Företagen med kor för mjölkproduktion minskade mer än det totala antalet företag med nötkreatur, med knappt 57 %, medan antalet företag med kor för uppfödning av kalvar reducerades med en fjärdedel. Denna förskjutning av företag med kor mot att i större utsträckning föda upp kalvar kan noteras även om man studerar antalet företag med olika nötkreaturstyper i relation till det totala antalet företag med nötkreatur. Andelen företag med nötkrea-

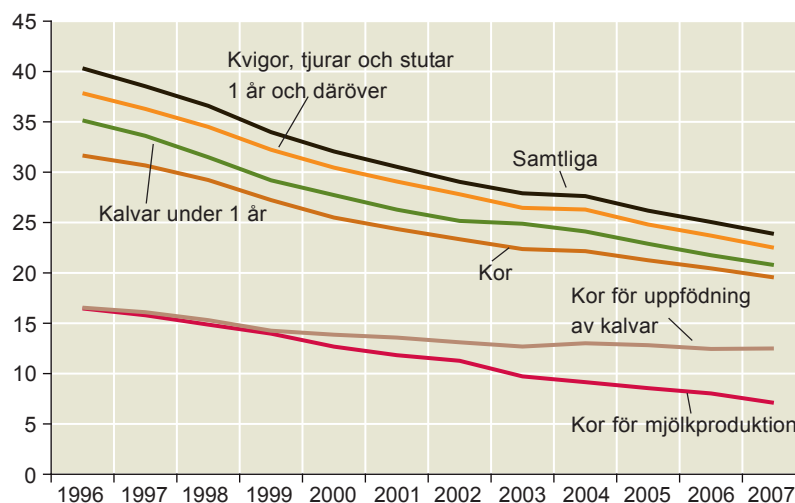
Figur 4 I
Indexserie för antal företag med nötkreatur inom storleksgrupp mjölkkor 1970–1995 (1970=100)

Källa: Tabell 4.2.

Figur 4 J
Antal företag med nötkreatur av olika typ i riket 1996–2007

Antal i tusental

Källa: Tabell 4.2.

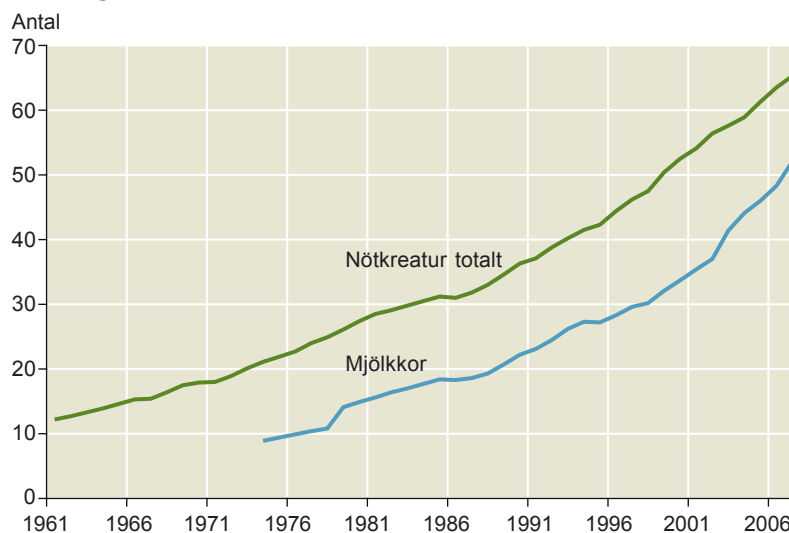
tur som har mjölkkor har minskat från ca 41 % år 1996 till ca 30 % år 2007. Utvecklingen är den motsatta för företagen med kor för uppfödning av kalvar. Dessas antal i förhållande till det totala antalet ökade från ca 41 % till över 52 % under perioden 1996–2007.

Sett över hela perioden 1932–2007 har antalet företag med nötkreatur minskat med drygt 94 %. Applicerar man den gräns på två hektar åkermark som i modern tid har använts i statistiken ser man fortfarande en drastisk minskning. Sedan år 1961 har antalet företag med nötkreatur minskat med ca 87 %. Storleksutvecklingen pekar på att de mindre nötkreatursbesättningarna har givit plats åt större mer rationell nötkreaturshållning på företag som dessutom i större utsträckning än tidigare föder upp djur för produktion av kött. Ytterligare aspekt av detta är den ökade mjölkavkastningen per ko som ger möjlighet att producera lika mycket mjölk med färre mjölkkor.

Besättningsstorlek nötkreatur

Det ökande antalet nötkreatur vid nötföretagen understryker det faktum att utvecklingen går mot mer storskalig djurhållning. När antalet företag med nötkreatur redovisades i 1932 års Jordbruksräkning uppgick det genomsnittliga antalet nötkreatur vid varje företag i riket till 7,3. Detta antal ökade endast marginellt fram till bör-

Figur 4 L
Genomsnittliga besättningsstorlekar i riket, nötkreatur och mjölkkor 1961–2007

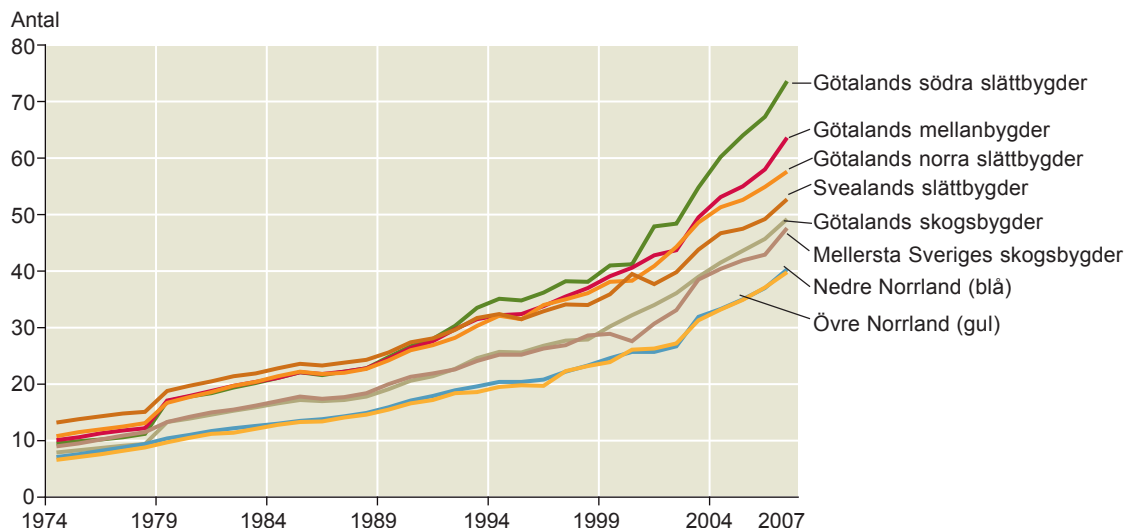
Källa: Tabell 4.1 och 4.2.

jan av 1950-talet då genomsnittsbesättningen fortfarande låg under åtta nötkreatur per företag. Under 1900-talets andra hälft har så genomsnittsbesättningen ökat mer eller mindre proportionellt mot tiden (se figur 4 L). År 1970 uppgick antalet nötkreatur per företag till 17,9, år 1980 var det 27,4, år 1990 var det 36,3 och vid millennieskiftet 52,5. Fram till år 2007 fortsatte denna stadigt ökande trend då antalet nötkreatur per nötföretag ökade till över 65.

En del regionala skillnader blir tydliga vid en studie av den genomsnittliga besättningsstorleken i rikets pro-

duktionsområden. De största besättningarna återfinns i Götalands slätt- och mellanbygder, där genomsnittsbesättningen i respektive område vuxit från ca 15–19 djur per företag med nötkreatur år 1961 till strax under 85 år 2007. Götalands mellanbygder utmärker sig speciellt med kraftigt ökad genomsnittlig besättningsstorlek, från 17,5 nötkreatur per företag år 1961 till 93,9 år 2007. I Svealands slättbygder har besättningstillväxten inte varit fullt lika stor som i övriga riket, med en knapp fyrdubbling under perioden 1961–2007, till 66,5 nötkreatur per företag. I södra Sveriges skogsbygder

Figur 4 K
Genomsnittlig besättningsstorlek mjölkkor, i produktionsområden 1974–2007, mjölkkor per företag med mjölkkor

Källa: Tabell 4.1 och 4.2.

samt i Norrland har genomsnittsbesättningen vuxit markant i relation till storleken i början av 1960-talet. Vid denna tid var den genomsnittliga besättningsstorleken ca 6–12 nötkreatur i dessa områden, vilken år 2007 hade vuxit till 51–59. Övre Norrland står ut speciellt då genomsnittsbesättningen där mer än åttafaldigats, från 6,8 till 59,1 nötkreatur per företag under perioden 1961–2007.

Utvecklingen för besättningsstorleken för mjölkkor har varit snarlik. Särredovisningen av mjölkkor respektive kor för uppfödning av kalvar inleddes år 1974. Detta år redovisades 8,9 kor per företag med kor för mjölkproduktion i riket. Detta antal ökade med två tredjedelar under resten av 1970-talet till 14,9 år 1980. Den höga ökningstakten avtog därefter något då den genomsnittliga besättningen mjölkkor ökade med omkring 50 % per decennium under 1980- och 1990-talen, för att vid millennieskiftet uppgå till 33,7 mjölkkor. Ökningen fortsatte under 2000-talet fram till år 2007 då genomsnittsbesättningen var 52,1 mjölkkor, en ökning med dryga 54 % sedan millennieskiftet.

Vissa regionala skillnader är märkbara även när det gäller mjölkko-besättningarna (se figur 4 K). Götalands slätt- och mellanbygder uppvisar även här de största besättningarna då det genomsnittliga antalet mjölkkor per företag ökat från en nivå kring 10, till 57,6 och 63,6 i Götalands norra slättbygder respektive Götalands mellanbygder och till så många som 73,6 i Götalands södra slättbygder. I Svealands slättbygder var den genomsnittliga mjölkko-besättningen i paritet med den i ovan nämnda områden, men sedan millennieskiftet har ökningen här inte varit fullt lika markant. År 1970 återfanns i denna region de i genomsnitt största mjölkko-besättningarna med 13,2 mjölkkor per företag. Detta antal nära fyrdubblades fram till år 2007 då besättningsstorleken låg på 52,7 per företag i denna region, vilket motsvarade den fjärde största regionala besättningsstorleken detta år. I södra Sveriges skogsbygder har den genomsnittliga storleken på mjölkko-besättningarna varit något mindre än i slätt- och mellanbygden. Besättningarna har ökat från en nivå

kring 8–9 mjölkkor per företag till 48–49 år 2007. I Norrland har besättningarna varit genomgående mindre. År 1974 fanns det i genomsnitt 7,1 respektive 6,6 mjölkkor per företag med mjölkkor i de båda norrlands-regionerna. Dessa antal genomgick en liknande ökning som resten av riket och nådde 2007 40,3 respektive 39,8 för nedre respektive övre Norrland.

Får och lamm

Utvecklingen av antalet får och lamm i riket har på grund av de delvis annorlunda produkterna från denna typ av djur sett annorlunda ut i jämförelse med andra djurslag. Den inhemska produktionen av ull som historiskt sett använts till klädtillverkning har i det mer moderna samhället ersatts av import eller andra material, vilket gjort att antalet får i riket minskat drastiskt. Vidare påverkas det redovisade antalet får mycket av vilken tidpunkt statistiken berör, eftersom denna grupp genomgår stora variationer i antal under året.

Under perioden 1866–1911 redovisades det totala antalet får och lamm avseende årets slut. Dessa uppgick till strax över 1,6 miljoner djur under

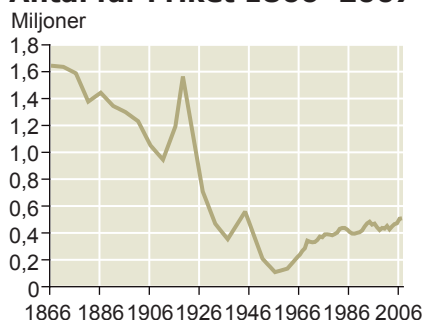
1860-talet (de figur 4 M). Detta antal minskade under framförallt 1870-talet och 1900-talets första årtionde till en nivå på under 950 000 djur år 1911. När statistikinsamlingen förändrades med början år 1913 ändrade man insamlingstidpunkten för antalet djur till den 1 juni. Detta medförde en dramatisk ökning av antalet får och lamm på grund av att lammen var många gånger fler då de ännu inte slaktats. Den ökning på mer än 65 % som inträffade under perioden 1911–1919 beror till stor del på denna förändring. De mycket höga ullpriserna under kriget var också en bidragande orsak till det exceptionellt höga antalet får och lamm vid första världskrigets slut.

När Jordbruksräkningarna började företas i och med 1927 års räkning, ändrades räkningsdatumet för husdjuren återigen. Uppgifterna skulle nu gälla förhållandet på jordbruksföretagen den 15 september vilket reducerade antalet får och lamm avsevärt, till något över 700 000 djur. Utvecklingen som följde var förhållandevis likformig med den som förekom i början av 1900-talet innan räkningsdatumet ändrades. Den fortsatte fram till 1937, då endast ca 350 000 får och lamm fanns kvar i riket. Detta innebar en halvering

under decenniet sedan 1927. Under tiden för andra världskriget vände den nedåtgående trenden tillfälligt då antalet får och lamm ökade med 58 % fram till år 1944. Även denna gång berodde ökningen till del på att räkningsdatumet för just denna husdjursräkning

Figur 4 M
Antal får i riket 1866–2007

Källa: Tabell 4.1.

återigen var den 1 juni samt att det andra världskriget hade medfört prisstegring på ull.

Under tioårsperioden från slutet av kriget till mitten av 1950-talet fortsatte minskningen av antalet får. Bottennoteringen nåddes i 1956 års Jordbruksräkning då endast 108 022 får och lamm fanns kvar i riket. Utvecklingen vände dock tvärt vid denna tid och antalet får och lamm har ökat under 1900-talets andra hälft och 2000-talet. Framförallt under perioden 1956–1969 pekade trenden stadigt uppåt och antalet får och lamm mer än tredubblades till ett antal strax över 340 000. Även denna ökning berodde delvis på ändringar av räkningsdatum då uppgifterna i 1956 och 1961 års Jordbruksräkningar avser den 15 september, medan man sedan serien med Jordbruksstatistiska årsböcker inleddes med 1965 års upplaga har räknat husdjuren i juni. Under senare hälften av 1960-talet ökade dock antalet får med mer än 50 %, vilket pekar på att fårstammen under denna tid faktiskt utvidgades.

Sedan 1970-talet har antalet varierat mellan olika år men med en generellt ökande trend, vilket tydligt skiljer fåren från de andra två stora djurgrupperna bland husdjuren. År 2007 uppgick antalet får och lamm till 508 921, vilket sett till hela perioden sedan 1866 innebar en minskning med knappt 70 %. Trots detta hade antalet

ökat med över 400 000 djur sedan mitten av 1950-talet.

Fårens geografiska fördelning har varit jämn över hela riket, med undantag för Gotlands län som sedan mitten av 1900-talet haft en större andel av fårstammen än resterande län. Från mitten av 1950-talet och fram till början av 1970-talet var denna koncentration extra stor då mellan 25–30 % av det totala antalet får i riket återfanns på Gotland. Under de därpå följande decennierna avtog dominansen men under 2000-talets början svarade detta län fortfarande för över en tiondel av alla får. I resten av landet har fåren varit fördelade med generellt 2–7 % i varje län, med undantag för enstaka län och år som kan närma sig ca 10 %.

Företag med får

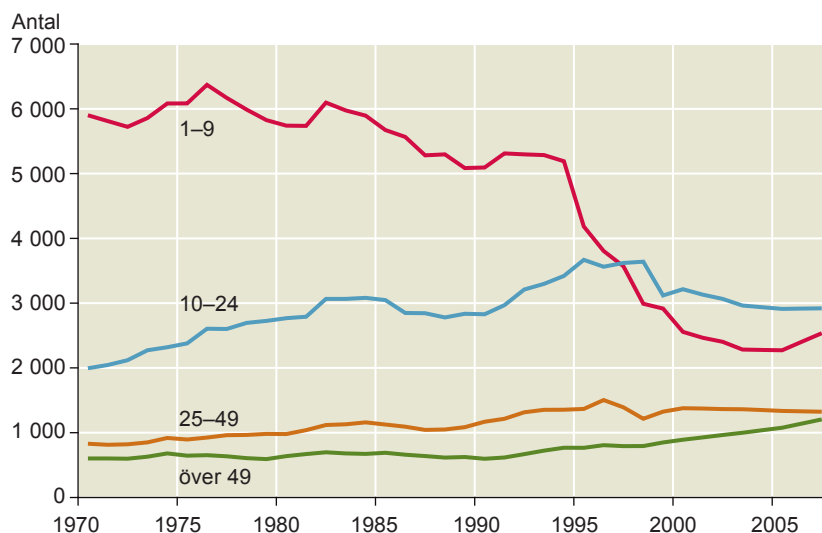
Antalet företag med får har till viss del följt samma utveckling som antalet företag med nötkreatur; jordbruksföretagens fårhjordar går mot att bli större (se figur 4 N). När brukningsenheter med djur redovisades för första gången år 1932 fanns får vid 92 263 eller ca 22 % av det totala antalet brukningsenheter. Antalet minskade med nästan en tredjedel fram till år 1937, vilket speglar den minskning av antalet får som inträffade under samma tid. När fårföretagen återigen redovisades i och med 1951 års Jordbruksräkning, hade antalet nästan halverats till drygt 33 000 jämfört med år 1937. Därefter

följde ytterligare ett längre uppehåll i statistiken fram till mitten av 1960-talet, då endast de företag med får som brukade över 2 hektar åkermark räknades. Antalet hade då sjunkit till omkring 10 000, en nivå som i bibehölls fram till mitten av 1990-talet. Under slutet av 1990-talet minskade antalet fårföretag till en lägstanivå år 2000 på 7 150. Efter detta vände utvecklingen och fårföretagen ökade i antal under första delen av 2000-talet. År 2007 redovisades 7 984 företag med får vilket motsvarar en minskning med en knapp fjärdedel sedan år 1966, men en ökning med omkring en tiondel sedan lägstanivån vid millennieskiftet.

Från 1970-talets början fördelades antalet företag med får i storleksgrupper efter besättningsstorlek (se figur 4 N). Den största innehöll då företag med över 199 får. Från år 1996 slogs de tre största storleksgrupperna ihop till att omfatta alla företag med fler än 49 får.

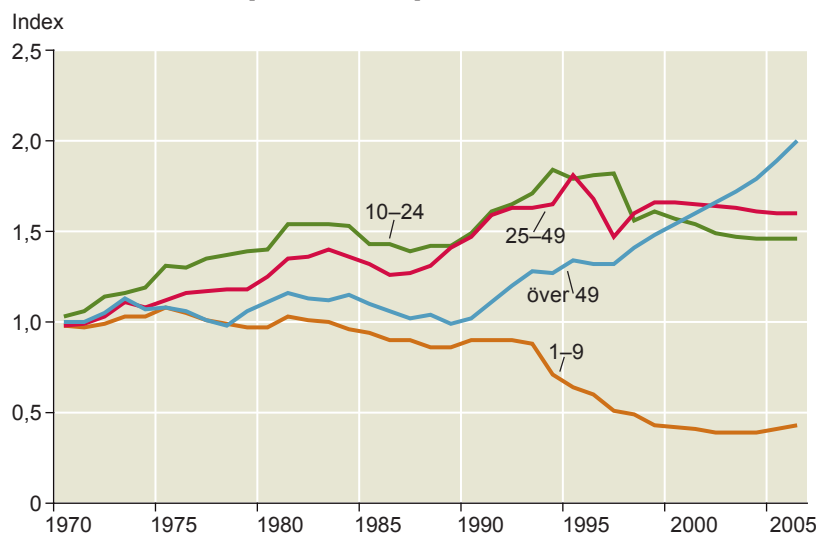
Utvecklingen mot större besättningar bland fårföretagen är inte fullt lika utpräglad som när det gäller företagen med nötkreatur. Endast de företag som har de minsta besättningarna, de som uppgår till 1–9 får, har minskat medan antalet företag i övriga storleksgrupper ökat (se figur 4 O). År 1970 fanns ca 5 900 företag med 1–9 får, vilket då motsvarade över 60 % av alla fårföretag. Antalet företag i denna grupp har minskat stadigt, framförallt under 1990-talet då antalet halverades,

Figur 4 N
Antal företag med får efter besättningsstorlek 1970–2007

Källa: Tabell 4.2.

Figur 4 O
Indexserie för företag med får efter besättningsstorlek 1970–2007 (1970=100)

Källa: Tabell 4.2.

och svarade för knappt en tredjedel av alla fårföretag år 2007. En liten ökning märks dock mellan 2005–2007.

Företagen med 10–24 respektive 25–49 får har ökat i antal under samma period, vilket pekar på en förskjutning mot allt större besättningar, eftersom det totala antalet företag med får minskade med ca 14 % under perioden 1970–2007. Antalet företag i dessa två grupper ökade med ca 46 % respektive 60 %.

Företagen med de största fårbesättningarna, alltså de med fler än 49 får, mer än fördubblades under perioden. Från en nivå på 602 företag år 1970, pendlade antalet under 1970- och 1980-talen. Under 1990-talet inleddes en stadig ökning, då antalet företag i denna besättningsstorleksgrupp ökade med nästan 50 %, en trend som fortsatte in i det nya millenniet. År 2007 uppgick antalet företag med fler än 49 får till 1 205.

Svin

Antalet svin i riket samt det antal företag vid vilka dessa finns utmärker gentemot andra husdjur med en senare toppnivå. Nötkreaturen, hästarna och fåren var som flest under 1900-talets första årtionden, medan svinnärningen såg sin höjdpunkt vid skiftet mellan 1970- och 1980-talen. Som flest var svinen år 1980 då över 2,6 miljoner djur redovisades i riket (se figur 4 P).

Under 1900-talets sista decennier samt under början av 2000-talet har antalet svin minskat drastiskt, främst under mitten av 1980-talet och slutet av 1990-talet. Den hårda konkurrensen på köttmarknaden, med import från framförallt de närmaste grannländerna har varit en bidragande orsak till detta. Det är också genom import av griskött som den fortsatt stigande konsumtionen av detta kunnat bibehållas, eftersom den inhemska produktionen minskat.

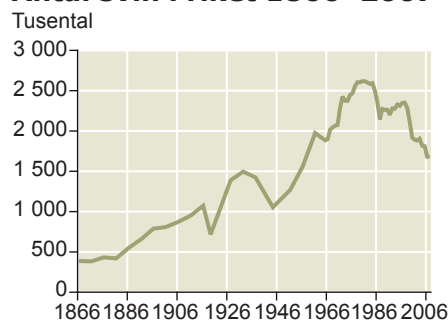
Från mitten av 1860-talet fram till början av 1880-talet låg antalet svin förhållandevis still på en nivå kring 400 000 djur i riket. Detta antal började öka stadigt under 1880-talet. En uppgång med drygt 56 % noterades mellan 1881–1891. Utvecklingen fortsatte in i det nya seklet med ökningsar av svinantalet med mellan 15–25 % per tioårsperiod. År 1916 redovisades för första gången ett antal över en miljon svin. Mellan husdjursräkningarna 1916 och 1919 minskade antalet svin med en tredjedel. Denna reduktion utgjorde ett tillfälligt brott i en i övrigt stigande trend och kan tillskrivas kristillståndet under första världskrigets slut som generellt innebar att färre djur hölls, samt att svinen i större utsträckning användes till föda under denna tid.

När resultaten från Jordbruksräkningen 1927 presenterades hade antalet inte bara återtagit det under kriget förlorade utan dessutom vuxit med yt-

terligare över 300 000 djur. Utvecklingen fortsatte under hela mellankrigstiden då svinstammen utvidgades från 1 386 791 till 1 424 935 djur under perioden 1927–1937. Vid andra världskrigets början vände trenden återigen nedåt och antalet svin minskade drastiskt fram till år 1944. Då redovisades något över en miljon djur i riket vilket innebar en reducering med över 26 % under sju år.

Vid krigsslutet vände utvecklingen på nytt uppåt och svinnärningen utvidgades kraftigt under de följande årtiondena, framförallt under 1950-talet då antalet svin ökade med ca 55 % samt under perioden 1965–1978 under vilken ökningen var över 37 %. Antalet svin var som flest år 1980 då 2 618 096 djur fanns i riket. Denna

Figur 4 P
Antal svin i riket 1866–2007

Källa: Tabell 4.1.

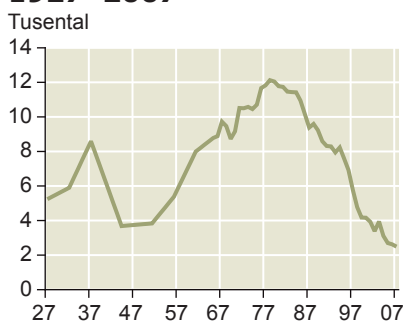
nivå bibehölls under första hälften av 1980-talet, varpå antalet svin började minska betydligt från år 1985. Avsevärda reduktioner av svinstammen noterades under åren 1985–1987 samt under åren före millennieskiftet, var emellan en mindre ökning förekom under slutet av 1980-talet och första hälften av 1990-talet. Under 2000-talets början har den minskande utvecklingen av antalet svin fortsatt. År 2007 redovisades 1 676 327 svin i riket, vilket är knappt 36 % färre än år 1980. En mer än fördubblad svinstam kan noteras sedan 1900-talets början.

Galtar

Galtar har särskiljts i statistiken med start i Jordbruksräkningen år 1927. Under perioden 1965–1976 samredovisades de med suggor i kategorin suggor och galtar, i vilken galtarna ut-

gjorde en mindre andel. Antalet galtar var vid redovisningens början strax över 5 200 (se figur 4 Q). Detta steg kraftigt fram till år 1937, en ökning som dock beror på att man detta år felaktigt redovisade omkring 3 000 slaktsvin som galtar. I likhet med det totala antalet svin minskade antalet galtar under tiden för det andra världskriget till knappt 3 700 djur i riket. Likheterna i utvecklingen fortsatte med en kraftig ökning under 1950-talet då antalet galtar ökade från ca 3 800 år 1951 till nästan 8 000 år 1961. Under 1960-talet låg antalet i spannet 8 000–10 000 djur för att sedan återigen börja öka under 1970-talet. Topppnoteringen redovisades något tidigare än den för det totala antalet, nämligen år 1978, då 12 124 galtar räknades i riket. Detta

Figur 4 Q
Antal galtar i riket
1927–2007

Källa: Tabell 4.1.

innebär en ökning med ca 130 % sedan den uppdelade svinredovisningen inleddes.

Sedan slutet av 1970-talet har antalet galtar stadigt minskat, med påtagliga reduceringar under framförallt mitten av 1980-talet och 1990-talets senare hälft. År 2005 redovisades för första gången ett antal galtar i riket som understeg 3 000, vilket år 2007 fallit ytterligare till 2 491 djur. Sammantaget innebär detta att galtarna minskat i antal med drygt 52 % sedan 1927, och med knappt 80 % sedan toppnoteringen år 1978.

Suggor

Suggorna som utgör ett betydligt större antal än galtarna av det totala antalet svin var år 1927 knappt 130 000 (se figur 4 R). Utvecklingen för denna djurgrupp var i princip identisk med den för galtarna fram till slutet av

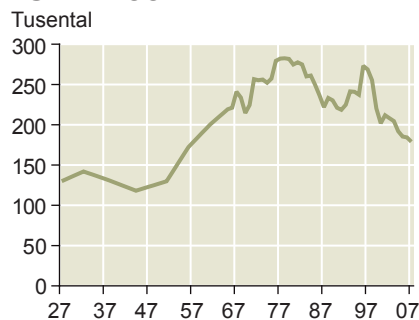
1980-talet. En uppåtgående trend under mellankrigstiden bröts tillfälligt under kriget för att sedan återigen återkomma under 1950-, 1960- och 1970-talen. Suggorna var som flest år 1978, då 282 508 suggor fanns i riket. Detta innebar att antalet ökat med drygt 117 % under perioden 1927–1978.

Under 1980-talet började även antalet suggor minska drastiskt, framförallt mellan åren 1984–1987 då det reducerades med mer än 15 % på endast tre år. Från början av 1990-talet skiljer sig utvecklingen av antalet suggor och galtar åt då de förstnämnda började öka. Framförallt mellan åren 1995–1996 var denna ökning substantiell då antalet ökade med 15 %. Denna tillfälliga topp berodde främst på att antalet ännu ej betäckta gyttor, varom uppgifter började samlas in år 1995, för första gången samredovisades med suggorna år 1996. Den temporära uppgången i antalet suggor år 1996 förbyttes i en drastisk minskning under slutet av 1990-talet, en trend som fortsatte in i det nya millenniet men då i en något lägre takt. År 2007 redovisades 178 953 suggor, 36 % färre än år 1978, men ca 38 % fler än år 1927.

Vid en studie av antalet suggor och galtar märks att relationen mellan dessa var i princip konstant från mitten av 1920-talet till slutet av 1980-talet, bortsett från en mindre topp för suggorna under 1930-talet. Under denna tid motsvarades varje galt gene-

rellt av 23–25 suggor. I slutet av 1980-talet började detta antal sakta öka, en ökning som tilltog under mitten av 1990-talet, för att hamna på 52,7 suggor per galt i slutet av 1990-talet. Det ökande antalet under denna period pekar på en mer rationell svinhållning där galtarna i större utsträckning hålls centralt vid så kallade suggpooler och där suggorna sedan sätts ut på satellitbesättningar där slaktsvinen föds upp. Under början av 2000-talet har antalet suggor per galt pendlat förhållandevis

Figur 4 R
Antal suggor i riket
1927–2007

Källa: Tabell 4.1.

kraftigt mellan olika år. Detta beror främst på det skiftande antalet suggor och galtar, vilket har sin förklaring i utbyggnaden av systemet med leasing av avelssvin från centrala suggpooler. Suggor som skall redovisas av uthyrningsföretaget har ibland också redovisats i den satellitbesättning till vilken

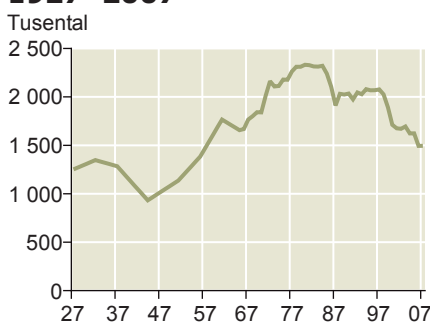
de varit uthyrda. Från år 2005 var detta system mer inkört och en mer stabil uppgående trend inleddes. År 2007 redovisades 71,8 suggor per galt vilket är det högsta antalet under hela perioden 1927–2007.

Övriga svin

Den övervägande delen av svinstammen utgörs naturligt av övriga svin, så kallade gödsvin eller numera slaktsvin. Denna kategori har svarat för 88–90 % av det totala antalet svin, vilket medför att utvecklingen för denna kategori i stort följt den för det totala antalet svin (se figur 4 S). Likheterna med utvecklingen för suggorna är också stora vilket vidare understryks av det faktum att antalet övriga svin per sugga pendlat i ett förhållandevis litet spann, mellan 7,3–9,7. Som flest var de övriga svinen i början av 1980-talet med en toppnotering år 1980 på 2 331 533.

I Jordbruksräkningarna under perioden 1927–1956 redovisades de övriga svinen uppdelade efter ålder. Gränsen mellan kategorierna drogs då vid 3 månaders ålder. Fram till och med 1951 års Jordbruksräkning återfanns majoriteten av svinen, 54–58 %, i den äldre kategorin. Undantaget från detta är år 1944 då 55 % av de övriga svinen redovisades som under 3 månader. Detta beror på att räkningsdatumet skiljde sig åt då 1944 års Jordbruksräkning efterfrågade tillståndet den 1 juni, till skillnad från de andra som refererade till september. År 1956 redovisades en helt jämn fördelning mellan de båda grupperna, vilket tyder på att kullarna kom något senare detta år. Uppdelning av de övriga svinen slopades i redovisningen under 1960-talet

Figur 4 S
Antal övriga svin i riket
1927–2007

Källa: Tabell 4.1.

Gris eller svin

Under 2000-talet har en debatt kring terminologin inom svinnringen uppstått då företagare, livsmedelsförsäljare, intresseorganisationer och beslutsfattare i större utsträckning börjat använda ordet gris som synonym till svin. Detta görs med anledning av de mer positiva konnotationer som ordet gris åtnjuter. Nya eller förändrade uttryck som förekommit är exempelvis griskött, grisproducent, grisstall. I den statistiska redovisningen har dock svin

använts genomgående för att beteckna de djur som förekommer inom denna driftsriktning. Beteckningen gris användes i de statistiska publikationerna under perioden 1886–1956. Den avsåg då de svin som var mindre än 3 månader gamla. Sedan uppdelningen av de mindre svinen efter vikt infördes kom ordet gris enligt samma modell att användas om de svin som väger under 20 kg, så kallade smågrisar.

och första hälften av 1970-talet. När den återkom igen i 1976 års Jordbruksstatistiska årsbok var det jämna förhållandet oförändrat. Fram till och med år 1993 kan endast mindre variationer i förhållandet märkas. Från och med 1994 förändrades fördelningen av de övriga svinen. Dessa kategoriserades nu istället efter vikt i två kategorier delade vid en vikt av 20 kg. Detta innebar att ca 61 % av de övriga svinen hamnade i kategorin över 20 kg. Under perioden 1993–2007 har andelen övriga svin i den tyngre kategorin ökat, till ca 68 % år 2007, vilket kan härledas till att svin slaktas vid en högre medelvikt.

När det gäller relationen mellan antalet suggor och övriga svin har denna varit förhållandevis konstant under hela perioden 1927–2007. År 1927 motsvarades varje sugga av ca 9,6 slaktsvin. Detta antal minskade något fram till mitten av 1960-talet, då en lägstanotering på 7,3 slaktsvin per sugga redovisades år 1967. Därefter inträdde en uppgående trend fram till början av 1990-talet, då varje sugga motsvarades av som mest 9,2 slaktsvin år 1990. Under perioden fram till år 2007 har antalet pendlat mellan 7,5–9,1 slaktsvin per sugga.

Hög koncentration av svin i Skåne

Malmöhus och Kristianstads län som år 1997 uppgick i Skåne län har svarat för en övervägande del av svinen i riket. Under 1860- och 1870-talen uppgick dessa båda läns sammanlagda andel av det totala antalet svin till om-

kring en fjärdedel. Andelen ökade under slutet av 1800-talet till omkring en tredjedel av rikets svin vid sekelskiftet. Utvecklingen fortsatte under 1900-talets första hälft fram till mitten av 1960-talet, då knappt 42 % av landets svin fanns i Malmöhus och Kristianstads län. Den mycket höga koncentrationen av svinen minskade till strax under 40 % under 1970- och 1980-talen. Under 1990-talet minskade så andelen ytterligare, till omkring 30 %, vilket bibehölls in i det nya millenniet.

Vid sidan av Skånelänen har resterande svin varit förhållandevis jämnt utspridda i riket. Hallands län svarade ensamt för omkring 15 % av landets svin under en period i slutet på 1970-talet och början av 1980-talet. Denna andel minskade något under resten av 1900-talet till omkring 13 % under 2000-talets början. En liten andel av svinen har funnits i norra Sverige. Här har enskilda län som mest svarat för några få procent av det totala antalet svin i riket.

Företag med svin

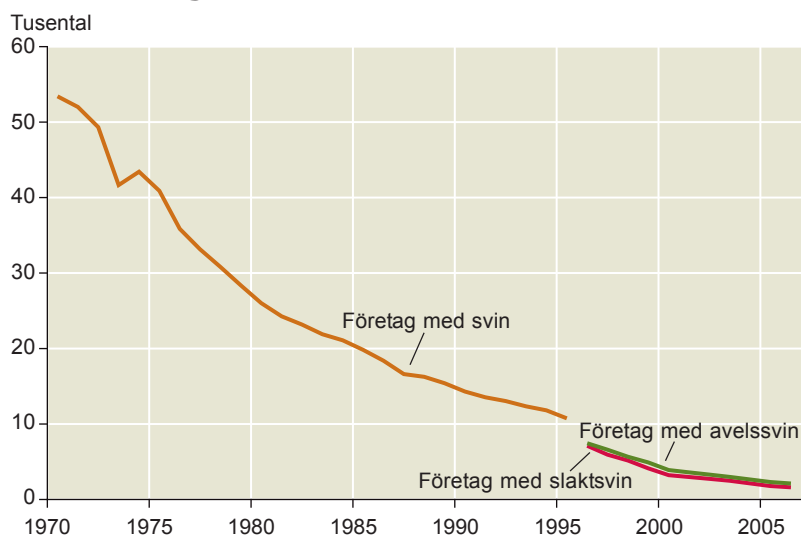
Det totala antalet företag med svin finns redovisat i statistiken sedan Jordbruksräkningen 1932, då antalet brukningsenheter med svin i riket återfanns i publikationen. Detta år fanns svin vid 297 252 brukningsenheter, vilket inte är fullt jämförbart med siffror för senare år då de sistnämnda endast behandlar jordbruksföretag med mer än två hektar åkermark eller med större djurbesättningar. Även i Jordbruksräkningarna 1937 och 1951 förekom summor för antalet företag med svin på riks- och länsnivå. Under

denna period minskade antalet betydligt, till knappt 225 000 år 1951, vilket innebär en reduktion med drygt 30 %. När redovisningen återupptogs år 1966 behandlade den endast jordbruksföretag med över 2 hektar åkermark vilket innebär att de minsta brukningsenheterna med något enstaka svin hamnade utanför redovisningen. Då dessa stod för en stor andel av svinföretagen i riket, minskade det totala antalet till strax under 94 000.

I 1970 års Jordbruksstatistiska årsbok fördelades svinföretagen på olika storleksgrupper efter besättningsstorlek. Denna redovisningsform förekom under perioden 1970–1995 varefter den ersattes av ett liknande upplägg som fördelade både slaktsvin och avelssvin, samt endast redovisade produktionsområdena och riket. År 1970 redovisades 53 409 företag med svin i riket (se figur 4 T). Detta antal genomgick en stadigt nedåtgående trend fram till år 1995 då det minskat till 10 753, en reduktion med nästan fyra femtedelar.

Bland storleksgrupperna genomgick alla utom den största, företag med över 499 svin, betydande minskningar under perioden 1970–1995. I de fyra minsta grupperna, med 1–2, 3–9, 10–24 samt 25–99 svin, återstod vid slutet av perioden endast ca 5 %, 10 %, 14 % respektive 21 % av antalet företag med svin från år 1970. Den näst största storleksgruppen, företag med 100–499 svin, växte i storlek under de första åren av 1970-talet, men utveckl-

Figur 4 T
Antal företag med svin i riket 1970–2007

Källa: Tabell 4.2.

lingen vände tvärt från år 1973 och även antalet företag i denna grupp minskade stadigt fram till år 1995, då drygt 78 % av antalet återstod. Antalet företag med över 499 svin växte kraftigt under samma period, från 457 företag år 1970 till 1 279 år 1995, en ökning med ca 180 %. Ökningen var framförallt påtaglig under 1970-talet samt under första hälften av 1980-talet och 1990-talet.

I och med förändringen av redovisningen i 1996 års Jordbruksstatistiska årsbok förlorades delvis jämförbarheten med statistiken från tidigare år. Den generella trenden med ett minskande antal företag med svin fortsatte dock. År 1996 redovisades totalt 7 110

företag med avelssvin och 7 455 företag med slaktsvin i riket. Antalet minskade i en mycket hög takt under den därpå följande tioårsperioden, där en något högre takt är noterbar bland företagen med avelssvin. Detta tyder på ökad utbredning av systemet med leasing av avelssuggor från så kallade suggpooler. År 2007 redovisades endast 1 443 företag med avelssvin och 1 937 företag med slaktsvin i riket, vilket innebär en reduktion med 80 % respektive 74 % under endast elva år.

Rationaliseringen av svinnäringen, med färre och större svinföretag, blir mycket tydlig i ljuset av antalet svin per företag. Detta antal har kontinuerligt ökat sedan 1970-talet, från strax under 39 svin per företag år 1970 till över 215 år 1995. När redovisningen förändrades år 1996 upphörde publiceringen av det totala antalet företag med svin i de jordbruksstatistiska årsböckerna. Antalet företag med minst ett svin år 2007 fanns dock tillgänglig genom lantbruksregistret. Detta år fanns 2 386 företag med svin i riket, vilket medför att den genomsnittliga besättningsstorleken ökat till ca 702 svin.

Höns

Statistik över antal höns och kycklingar i jordbruket har förts sedan den första jordbruksräkningen år 1927. Detta år fanns det ca 6 850 000 höns i riket (se figur 4 U). Antalet steg till över 8 miljoner höns under 1930-talet

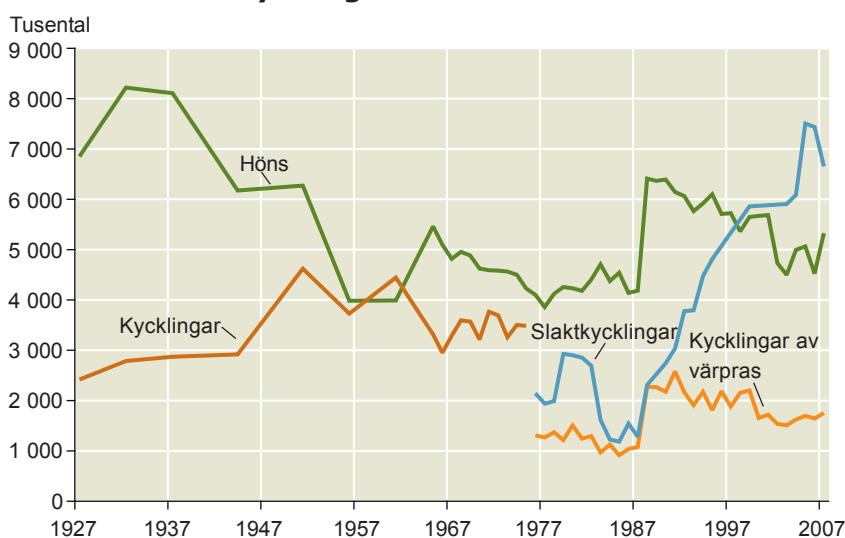

när vi hade som flest höns. Mellan Jordbruksräkningarna 1951 och 1956 gjordes redovisningen om till att endast beröra husdjur vid företag med mer än 2 hektar åkermark. Eftersom en stor del av hönsen fanns vid specialiserade fjäderfågårdar, medförde detta att antalet sjönk från 6 272 035 till 3 983 519 mellan dessa båda år. Denna historiskt låga nivå bibehölls till mitten av 1960-talet då antalet ökade till närmare 5,5 miljoner höns. Under perioden 1965–1987 minskade antalet höns i riket sakta till ett antal på 4–4,5 miljoner i mitten av 1980-talet.

År 1988 gjordes så redovisningen om igen så att även företag med stora djurbesättningar som inte brukade åker återigen medräknades i statistiken. Detta medförde att antalet höns i statistiken ökade med mer än 50 % till närmare 6,5 miljoner djur. Detta antal minskade med omkring en miljon under 1990-talet och början av 2000-talet fram till år 2003 då knappt 4,5 miljoner höns redovisades. Fram till år 2007 varierade antalet stort mellan olika år men en något uppåtgående trend kan skönjas.

Antalet redovisade kycklingar har på samma sätt som hönsen varit beroende av förändringar i redovisningen av statistiken. Fram till och med år 1975 redovisades kycklingarna i en kategori för höns födda innevarande år eller som kycklingar kläckta det året. Därefter delades dessa upp på kycklingar avsedda för äggproduktion och

Figur 4 U
Antal höns och kycklingar i riket 1927–2007

Källa: Tabell 4.1.

kycklingar avsedda för slakt, så kallade slaktkycklingar eller broilers. Under perioden 1927–1975 ökade antalet kycklingar från drygt 2,4 miljoner till knappt 3,5 miljoner. Som störst var antalet år 1951 då lite över 4,6 miljoner kycklingar redovisades i riket.

När redovisningen delades upp år 1976 fanns ca 1,3 miljoner kycklingar för äggproduktion och drygt 2,1 miljoner slaktkycklingar. Båda dessa kategorier utvecklades på ett liknande sätt under 1970-talets senare hälft samt under 1980-talet, med en ökning fram till år 1980 och sedan en nedåtgående trend. Som flest var kycklingarna under denna period år 1980 då 1,5 respektive 2,9 miljoner djur redovisades i

båda kategorierna. När redovisningen återigen berörde samtliga djurföretag år 1988 fördubblades nästan antalet kycklingar, från ca 1,1 till 2,3 miljoner kycklingar för äggproduktion och från knappt 1,3 till drygt 2,3 miljoner slaktkycklingar.

Under perioden 1988–2007 skiljde sig utvecklingen för de båda kycklingslagena då antalet kycklingar för äggproduktion minskade till mellan 1,5–1,8 miljoner djur under 2000-talet medan slaktkycklingarna ökade betydligt i antal till som mest över 7,5 miljoner år 2005.

En viktig aspekt rörande statistiken kring antalet kycklingar är de stora variationerna i antal vid kycklingföretagen under olika perioder på året. Eftersom ett förhållandevis litet antal företag står för en stor andel av det totala antalet kycklingar, påverkar dessa variationer då man på räkningsdatumet kan ha betydligt färre kycklingar i stallarna än vid normal drift. Utvecklingen inom kycklinguppfödningen där man i modernare stallar föder upp fler omgångar per år än tidigare har ökat sannolikheten för ansevärliga svängningar i den redovisade statistiken.

Företag med höns

Antalet företag med höns redovisades sporadiskt fram till år 1970 då redovisningen efter besättningsstorlek blev årligen återkommande. Under 1930-talet fanns höns vid 290 000–310 000 av rikets brukningsenheter. Detta antal

hade minskat markant vid nästa redovisningstillfälle, år 1951, då ca 257 000 företag hade höns. Under perioden 1966–1987 redovisades endast antalet företag med höns som brukade mer än två hektar åkermark. Detta medförde att en hel del av framförallt de allra största hönsföretagen hamnade utanför redovisningen. När uppdelningen i storleksgrupper efter besättningsstorlek inleddes år 1970 hade det totala antalet företag med höns minskat till 59 442. Den stadigt nedåtgående trenden fortsatte under de kommande årtiondena då antalet reducerades med 59 % under 1970-talet, 46 % under 1980-talet, 59 % under 1990-talet och ytterligare 22 % under perioden 2000–2007. Detta innebar att antalet företag med höns var 4 245 år 2007, endast ca 7 % av antalet år 1970.

Utvecklingen för de olika storleksgrupperna har liknat den för andra djurslag där företagen blir större. Hönsföretagen skiljer sig dock på den punkten att den minsta storleksgruppen har ökat sin andel av det totala antalet under perioden 1970–2007. Från att under 1970-talet ha svarat för tre fjärdedelar av alla hönsföretag har andelen ökat och sedan millennieskiftet har 86–88 % av hönsföretagen tillhört denna grupp med 1–49 höns. Antalet företag i den minsta storleksgruppen har dock minskat drastiskt, från ca 45 000 år 1970 till endast 3 674 år 2007.

De mellanliggande grupperna med 50–199 respektive 200–4 999 höns har båda minskat i relation till det totala antalet företag. Antalet företag med 50–199 höns har reducerats från drygt 11 000 till 236, en minskning med nära 98 %. Denna storleksgrupps andel av det totala antalet företag med höns har utvecklats på ett liknande sätt. Från att ha svarat för knappt en femtedel av hönsföretagen år 1970 har andelen minskat till 6 % under 2000-talet. Även antalet företag med 200–4 999 höns har minskat markant, från 2 849 till enbart 122 under perioden 1970–2007. Andelen av hönsföretagen som återfinns i denna grupp har minskat från 5 % till under 3 % under samma period.

Den uppåtgående utvecklingen för antalet företag i den största besätt-

ningsgruppen står i stark kontrast till övriga. I denna grupp har antalet företag ökat från 92 till 213, en tillväxt med över 130 %. Det var framförallt i samband med att även företag med mindre än två hektar åkermark togs med i statistiken som denna grupp växte, eftersom en stor andel av de största hönsföretagen är specialiserade. Under slutet av 1980-talet fanns över 300 företag i riket med mer än 4 999 höns, men detta antal minskade under främst slutet av 1990-talet och början av 2000-talet till en nivå strax över 200.

Sammanfattningsvis pekar utvecklingen för antalet företag med höns på att samtidigt som denna typ av djurhållning drastiskt har minskat har även en viss polarisering skett. Företagen med stora besättningar i kommersiell drift är de som ökat i antal samtidigt som företagen med de minsta besättningarna utgör en växande andel av det totala antalet företag.

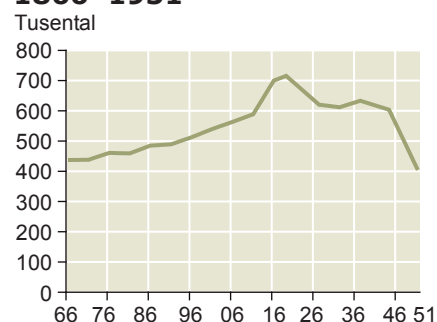
Hästar

Hästarna var fram till jordbrukets mekanisering det viktigaste arbetsdjuret, med undantag för främst Småland där oxarna var vanligt förekommande fram till det andra världskriget. Till skillnad från oxarna hade hästarna stor betydelse även utanför jordbruket som dragare i städerna samt inom krigsmakten. Dessa områden, utanför den egentliga jordbrukssektorn, svarade för en stor del av det totala antalet hästar. I takt

med att behovet av dragkraft under 1900-talets senare hälft fylldes av maskiner försköts hästarnas användning till rekreatiönsändamål. Det är framförallt inom sådan verksamhet som hästarna förekommit under det senaste halvsekllet.

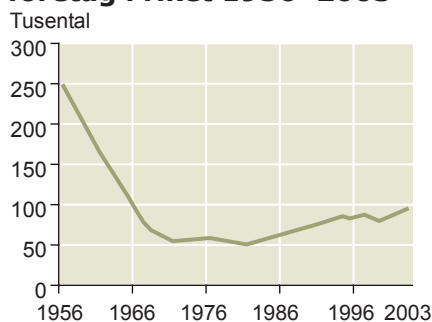
Fram till och med 1951 års Jordbruksräkning räknades samtliga hästar i riket vare sig de fanns vid jordbruksföretag eller inte (se figur 4 V). På grund av det stora antalet hästar som hölls i städerna samt inom krigsmakten användes en stor del av hästarna, särskilt under 1940- och 1950-talen, till sysslor utanför jordbruket. I mitten av 1860-talet redovisades drygt 437 000 hästar i riket. Detta antal ökade i en takt av ca 5 % per årtionde fram till slutet av seklet. Under 1890-talet översteg antalet hästar en halv miljon. Utvecklingen fortsatte in på 1900-talet då hästarnas antal sköt i höjden, framförallt vid tiden för det första världskri-

Figur 4 V
Antal hästar totalt i riket 1866–1951

Källa: Tabell 4.1.

Figur 4 W
Antal hästar på jordbruksföretag i riket 1956–2003

Källa: Tabell 4.1.

get, med en ökning på över 20 % under 1910-talet. I 1919 års husdjursräkning redovisades 715 681 hästar i riket vilket är det högsta antalet vid någon tidpunkt mellan 1866–2007.

Under perioden 1927–1944 var antalet hästar förhållandevis konstant i riket då det pendlade mellan ca 600 000–635 000 i de jordbruksräkningar som genomfördes. Denna trend bröts tvärt efter andra världskriget då hästantalet minskade med en tredjedel fram till år 1951. Mekaniseringen av både jordbruket och krigsmakten som drivits på av kriget var den tydligast bidragande orsaken till detta. Även i städerna ersattes hästarna under denna tid av andra transportmedel som bilar, bussar och lastbilar.

Från 1956 års Jordbruksräkning avser antalet hästar endast de som finns vid jordbruksföretag, vilket gör jämförelse med tidigare siffror omöjlig. Den nedåtgående trenden fortsatte dock för hästarna vid jordbruk från ett antal på knappt 250 000 i mitten av 1950-talet till ca 109 000 år 1965, en reducering med mer än 56 % (se figur 4 W). Utvecklingen fortsatte under resten av 1960-talet och hela 1970-talet fram till lägstånöteringen för antalet hästar på jordbruksföretag i riket år 1981 på endast 50 660. Därefter har trenden vänt, beroende på att antalet hästar som används för rekreationsändamål har ökat, vilket medfört att ett större antal hästar även innehas eller står uppstallade på jordbruksföretag som brukar mer än 2 hektar åkermark. Antalet ökade till över 87 000 under 1990-talet men föll tillbaka tillfälligt till under 80 000 djur vid millennieskiftet. Under början av 2000-talet har hästarna återigen varit på frammarsch. I den hästräkning som gjordes år 2004 uppskattades antalet

hästar på jordbruksföretagen i riket till 95 660, en ökning med över 88 % sedan lägstånöteringen i början av 1980-talet. År 2004 presenterades även det totala antalet hästar, vilket då räknades till 283 100. Detta innebär en reduktion med ca 30 % jämfört med den senast redovisade siffran från år 1951.

En studie av antalet oxar per 100 hästar från 1860-talet och framåt understryker den starka koncentrationen av oxarna i östra Götaland (se figur 4 F). I Småland samt till viss del i Södermanlands och Östergötlands län var oxarnas antal i relation till hästarna mycket stort från 1860-talet till början av 1910-talet. I Jönköpings och Kronobergs län redovisades över 200 oxar per 100 hästar under hela 1800-talets senare hälft. Det ökande antalet hästar vid tiden för det första världskriget tillsammans med oxarnas stadigt minskande antal medförde att hästarna tog över även här. I övriga riket har oxarna varit i minoritet mot hästarna. I Norrland har denna situation varit extra tydlig.

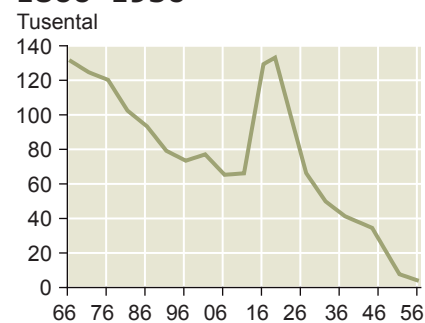
Getter och killingar

Antalet getter och killingar, och redovisningen av dessa i statistiken, har främst varit knutet till äldre tiders jordbruk. Under 1800-talet fanns det ett stort antal getter i riket, men i samband med att antalet minskade mycket snabbt under 1900-talets första hälft slutade redovisningen efter 1956 års Jordbruksräkning. Vid ett senare tillfälle har antalet getter och killingar redovisats, nämligen år 2003.

Under mitten av 1860-talet låg antalet getter och killingar i riket strax över 130 000 (se figur 4 X). Trenden var dock minskande vilket den troligen varit även sedan tidigare. Antalet minskade med knappt en tiondel fram till mitten av 1870-talet och sedan med omkring 20 % per tioårsperiod fram till mitten av 1890-talet. Därefter stabiliserades antalet något fram till år 1911 då 66 136 getter och killingar redovisades i riket. Det förändrade räkningsdatumet i 1916 och 1919 års husdjursräkningar medförde att antalet sköt i höjden och nästan fördubblades. I likhet med fåren berodde detta på att många fler killingar kom med i räkningen då dessa inte ännu hade slaktats.

När räkningsdatumet återgick till september i 1927 års Jordbruksräkning var antalet i princip detsamma som i början av 1910-talet, strax över 66 000 getter och killingar. Den nedåtgående trenden fortsatte och förstärktes då antalet reducerades med nästan 40 % fram till år 1937 och ytterligare ca 30 % under tiden för andra världskriget. Efter kriget mer eller mindre försvann getterna mycket plötsligt ur jordbruket då antalet minskade från 34 501 till endast 3 856 djur under perioden 1944–1956. Redovisningen upphörde därefter i de Jordbruksstatistiska årsböckerna fram till år 2003 då getter och killingar återigen tog plats i statistiken. Detta år omfattade djurslaget 5 509 djur vilket innebär en ökning med knappt 43 % sedan 1956. I detta sammanhang bör nämnas att år 2003 var återigen räkningsdatumet för husdjuren i juni vilket skenbart ökade antalet. Ytterligare stöd för detta erhålls om man studerar relationen mellan antalet getter och killingar de år separat redovisning har skett. Under Jordbruksräkningarna åren 1927, 1932 och 1937 räknades husdjuren i september. Vid dessa motsvarades varje killning av 5,0–5,5 getter. I siffrorna från 2003 är samma siffra endast 1,6. Detta understryker betydelsen av räkningsdatumet för djurslag med mer säsongsbundet antal.

Figur 4 X
Antal getter i riket 1866–1956

Källa: Tabell 4.1.

Nötkreatursenheter åren 1901, 1951 och 2004

I syfte att jämföra husdjursskötselns omfattning i olika delar av landet användes i den äldre jordbruksstatistiken

nötkreatursenheter för att beskriva det totala antalet husdjur i en jämförbar enhet. Nötkreatursenheter fördelades på jordbruksmarken i syfte att jämföra det behov av foder, bete m.m. som fanns i olika områden. För att genomföra en sådan jämförelse över 1900-talet och början av 2000-talet har tre årtal utvalts. Kriterium för urval av dessa tre år har varit tillgång till fullständig redovisning av antalet djur, vilket inkluderar hästar även utanför jordbruket, samt att de ligger inom ett passande tidsintervall. Det totala antalet djur dessa år har räknats om till nötkreatursenheter med hjälp av den historiska statistikens omräkningstal.

Vidare har jordbruksarealen reducerats i syfte att bättre beskriva betes- och ängsmarkens lägre avkastning i förhållande till åkermarken. De omräkningsfaktorer som använts till detta är de som förekommer för *Kultiverad betesmark* respektive *Naturlig äng* i Jordbruksräkningen år 1951, och vilka är baserade på taxeringsvärdet av

olika ägoslagstyper detta år. Ägoslaget betesmark har räknats om efter faktorerna för kultiverad betesmark eftersom den efter 2000-talets definition snarare kan hänföras till denna ägoslagstyp än naturlig äng (se faktaruta sidan 61). Hästarna har fördelats efter ålder enligt relationen som gällde år 1951. De olika räkningsdatumen för husdjursräkningarna under de tre berörda åren är viktiga att ha i åtanke. De skillnader i antalet djur av olika slag som dessa kan orsaka är främst kopplade till de djurslag som varierar kraftigt i antal beroende på tid på året, i detta fall får och lamm samt svin. Detta påverkar dock ej resultatet i alltför stor utsträckning, eftersom det är de större husdjuren som utgör majoriteten av nötkreatursenheter.

Antalet nötkreatursenheter per 100 hektar reducerad jordbruksmark har minskat i riket (se figur 4 Y). År 1901 uppgick antalet till ca 91, vilket minskade med 9 % under 1900-talets första halvsekel till 83 år 1951. Denna

minskning fortsatte i en något förminskad takt till knappt 80 år 2004. Trots den stadigt minskande jordbruksmarken under samma period har alltså omfattningen av husdjurskötseln minskat även i relation till denna.

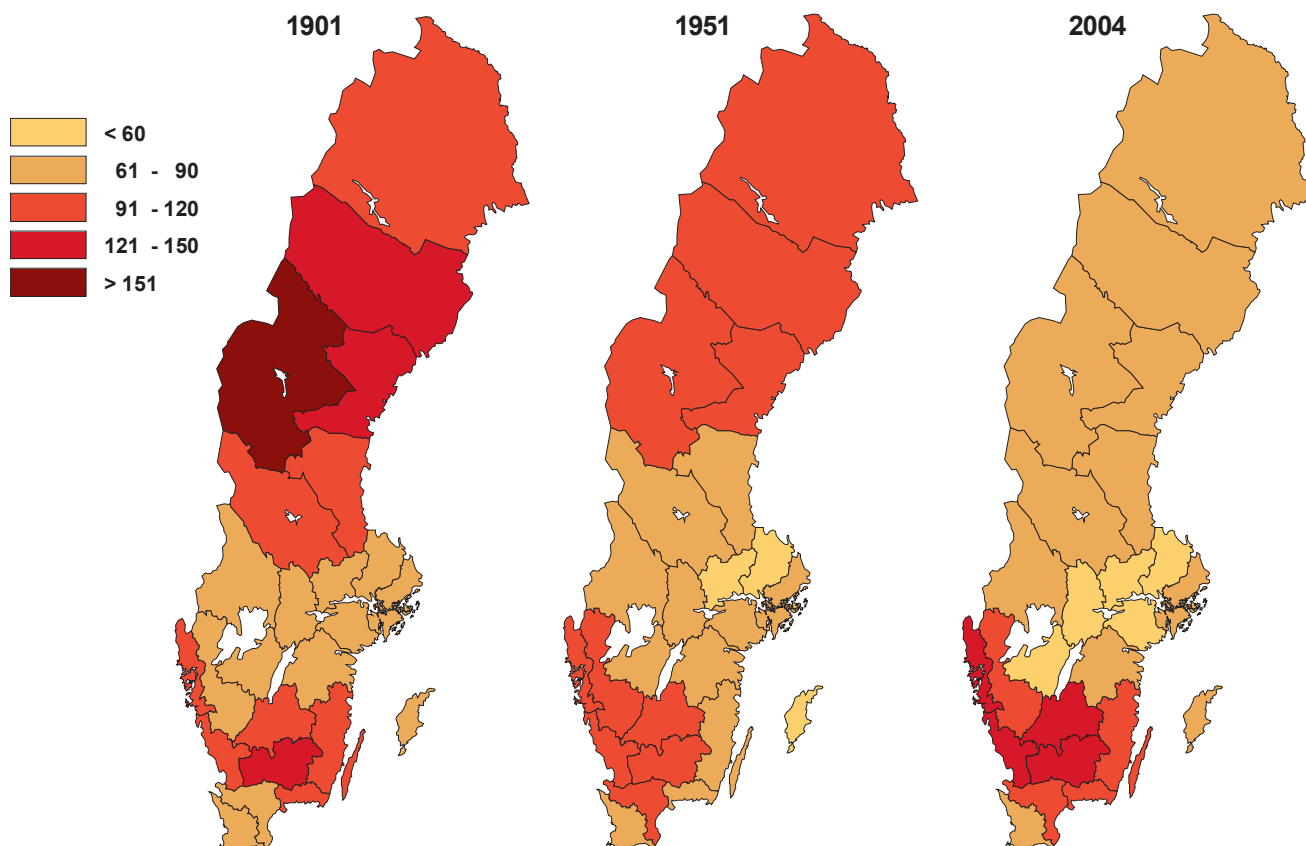
Regional utveckling för antalet nötkreatursenheter

En majoritet av rikets län har haft en utveckling liknande den i riket i stort. Samtliga län i Svealand och Norrland med undantag för Stockholms län hade som flest nötkreatursenheter per 100 hektar reducerad jordbruksmark år 1901. Detta antal minskade sedan under hela 1900-talet.

Stockholms län, som utgör undantaget i denna region, redovisade år 1901 ca 90 nötkreatursenheter per 100 hektar reducerad jordbruksmark. Detta antal minskade till en lägstanotering år 1951 på ca 63. Därefter vände utvecklingen fram till år 2004 då en ökning

Figur 4 Y

Nötkreatursenheter per 100 hektar reducerad jordbruksmark 1901, 1951 och 2004

Källa: Tabell 11.1 och 11.4

noterades till ca 71. Denna utveckling är främst kopplad till det kraftigt ökade antalet hästar i länet, vilket i sin tur är nära sammankopplat med hästarnas koncentration till befolkningscentra.

Husdjursstatistiken i Östergötlands län uppvisar en liknande utveckling som den i Stockholms län. Här är det dock ett ökande antal svin som bidragit till det ökade antalet nötkreatursenheter under 1900-talets senare hälft.

Likheterna mellan utvecklingen i angränsande län förekommer även i Götaland. Gotland, Blekinge och Halland samt Smålandslänen uppvisar alla en liknande förändring av antalet nötkreatursenheter i relation till jordbruksmarken. Under åren 1901, 1951 och 2004 var antalet nötkreatursenheter i dessa län som flest år 2004 och som minst år 1951. Under 1900-talets senare hälft följde sedan en förhållandevis kraftig ökning i samtliga av dessa län. Denna ökning är i flera fall, bland annat i Småland, resultatet av en kraftigt minskad areal reducerad jordbruksmark. Gotlands län är ett undantag från detta, då det ökade antalet nötkreatursenheter här istället är ett resultat av ökade antal husdjur av flera olika slag.

Nötkreatursenheter

I Jordbruksräkningarna som genomfördes under perioden 1927–1966 och i Jordbruksstatistisk årsbok åren 1965–1976, användes omräkningsfaktorer för att räkna om antalet djur av olika slag till en jämförbar enhet. Nötkreatursenheter blev ett sammanfattande uttryck för

husdjursskötselns omfattning med vilket man kunde uttrycka olika områdets behov av foder och bete. 1 nötkreatursenhet = 1 fullvuxet nötkreatur, 2 ungnöt eller kalvar, 2/3 fullvuxen häst, 4/3 unghäst, 4 svin, 10 får eller 12 getter. Till kaniner, fjäderfä och bisamhällen togs ingen hänsyn.

